

HET SINTE JANS GODSHUYS

“tot secours vanden ghemeenen aermen deser stede Gheeraertsberghe”

Jacques DE RO

In een tijd dat kerken leeglopen, wordt er koortsachtig gezocht om deze ruime leegstaande gebouwen een nieuwe functie te geven. Over afbraak wordt er meestal niet gesproken. Toch is het ooit anders geweest. In 1870-1880 laat het stadsbestuur van Geraardsbergen zonder problemen binnen een straal van een paar honderd meter twee kerken en een kapel slopen: de Penitentenkerk, de Begijnhofkerk en de Sint-Janskapel. Nochtans kent deze laatste bidplaats een eeuwenlange bestaansgeschiedenis ter ondersteuning van de armen in de stad.

Ligging

Het Sint-Jansgodshuis is gesitueerd op de hoek van de Grotestraat met de Begijnhofkaai en gaat oorspronkelijk terug tot de vroege ontwikkeling van Geraardsbergen. De kapel staat haaks op de Dender in de benedenstad langs Tusschen brugge, in de 19de eeuw aangeduid als een deel van de Grotestraat tussen de Nieuwe Brug (thans Grotestraatbrug) en de toenmalige brug over de Kleine Dender. Tijdens de Hollandse periode staat ze bekend als *Sinte Jan tusschen Bruggen*. De oudst bekende vermeldingen zijn *Sinte jans huuse* (1392), *Sent Janshuus* (1397), *Sente Janshuus* (1442), *Sente Janshuuze* (1446), *Sente Jans huus* (1467) en *Jans vander cappellen* (1499). In een renteboek uit 1575-1585 wordt de ligging van het Sint-Jansgodshuis nader omschreven: “Thospitael van Sinte Janshuus dat staat ouver dhaude brugghe up den dendere tusschen den cleenen dendere aen deen zijde en den grooten dendere aen daendere zijde”.¹

Een liefdadigheidsinstelling

Het godshuis (in het Frans *Maison de Dieu*, *Hotel de Dieu*, in het Engels *Hospice*) functioneert tijdens de volle middeleeuwen als een liefdadigheidsinstelling waar om Gods wil armen, zieken en ouderen worden verzorgd. Het kan ook worden aangezien als een gebouw voor de eredienst, een kerkgebouw of tempel. Godshuizen ontstaan bij de prille stadsontwikkeling als hospitalen aan de stadspoorten, waar arme passanten of kloosterlingen onderdak kunnen krijgen, soms voor één nacht, wanneer de stadspoorten al gesloten zijn. Hoewel het stichtingsjaar niet gekend is, vermoeden we dat het *Sinte Jans Godshuys* bij de zuidelijke uitbreiding van de bovenstad in de loop van

Situering van het Sint-Jansgodshuis op het primitieve kadasterplan van Geraardsbergen uit 1828

Het Sint-Jansgodshuis is te situeren op de hoek van de Grotestraat met de Begijnhofkaai

1. M. FRANCO, *Toponymie van Geraardsbergen tot 1600*, Geraardsbergen, 1979, p. 109-110.

de 12de eeuw al in hogergenoemde functies voorzag. Het godshuis bevindt zich immers dichtbij de stadspoort die aan de rechteroever van de Dender toegang geeft tot de Brugstraat en de bovenstad. Deze poort treffen we aan op het stadspanorama van Geraardsbergen in het werk *Flandria Illustrata* van Anthoni Sanderus (1641). De stichting van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal in 1100 en van het *Sinte Margaretha* begijnhof, opgetrokken naast het godshuis omstreeks 1230 hebben de stadsontwikkeling langs de overzijde van de Dender in de loop van de 13de eeuw zeker bespoedigd. Naast het Sint-Jansgodshuis, kent Geraardsbergen nog een tweede gelijkaardige caritatieve instelling: *De Heilige Geesttafel* of *De Gemeene Huisarmen*, waarvan de oudst bekende vermelding dateert uit 1297. Beide staan onder het toezicht van de magistraat van Geraardsbergen.² Omstreeks 1437 wordt een deel van het godshuis, met name het molenhuis met boomgaard, door de provisors en de opperprovisors (de schepenen) van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal toegewezen aan de *Broeders van 't Gemeene Leven*. Deze fraters stichten er een school waar degelijk Latijn wordt onderwezen en die bekend staat als het *Sint-Gregoriushuis*. In 1452 wordt de school door doortrekkende Henegouwse soldaten geplunderd en verwoest. Noodgedwongen vluchten de fraters naar Gent en keren pas in 1469 terug naar de Oudenbergstad, waar ze een huis in de bovenstad, op de hoek van de Brug- met de Molenstraat, betrekken. Zeker tot in 1536 blijven ze in de Sint-Janskapel de mis lezen.³ Volgens de stadsrekening van 1608-1609 wordt het Sint-Jansgodshuis in

Digitale reconstructie van de zuidzijde van de Sint-Janskapel op basis van de beschikbare iconografische bronnen (Jonas De Ro)

opdracht van de magistraat omgebouwd tot een school: *“Van ghelycken is betaelt an diveersche weercklieden so metsers, temmerlieden als andere over 'tgone by laste van Burgemeester ende scepenen ghewrocht is gheweest in 't accomoderen van St Janshuuse tot een scule conforme de staet specificatyf”*.⁴

De inkomsten

Het godshuis haalt, net als het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal en de Heilige Geest, zijn inkomsten uit stichtingen en uit giften van gegoe-de burgers. Zo schenken Christoffel Lueribout en zijn echtgenote Maria Sizeere op 16 september 1457 al hun

bezittingen aan de armen van het Sint-Jansgodshuis, aan de Heilige Geesttafel en aan de kerk van Hunnegem.⁵ In de loop der eeuwen weet het godshuis zich zo te verzekeren van permanente inkomsten door middel van heerlijke renten⁶ op huizen en gronden of het verpachten ervan.

De tweejaarlijkse rekeningen, die de provisor presenteert aan de schepenen van Geraardsbergen, bieden ons een inzicht over de aard van inkomsten en uitgaven van het godshuis. Nemen we de jaren 1716-1717 als voorbeeld, dan ontvangt het godshuis in 28 straten en plaatsen binnen

2. V. FRIS, *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, p. 449.

3. G. VAN BOCKSTAELE, A.-M. VANDEN HERREWEGEN, L. DE COCK e.a., *Van Scholaster tot Principaal. Het Sint-Catharinacollege van Geraardsbergen en zijn voorgeschiedenis (1437-1989)*, Geraardsbergen, 1990, p. 12-23.

4. V. FRIS, *Uittreksels uit de Stadsrekeningen van Geeraardsbergen, van 1475 tot 1658*, in *Bulletijn der maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent*, Gent, 1912, p. 107.

5. RAG (Rijksarchief Gent), OGA (Oud Gemeentelijke Archief) Ger, nr. 670.

6. *Heerlijke rente* of *cijns* is de jaarlijkse, eeuwigdurende rente die men aan de heer moet betalen om de grond in erfpacht te mogen houden. De *cijns* bestaat uit: 1° levering(en) in natura (rogge, gerst, haver, hennen, kapuinen, ganzen, eieren, ... enz.), 2° en/of geldsommen (= de penningrente) en 3° herendiensten = karweien (arbeid en/of vervoer).

Handvest waarbij Christoffel Lueribout en zijn echtgenote Maria Sizeere al hun bezittingen aan de armen van het Sint-Jansgodshuis, aan de Heilige Geest en aan de kerk van Hunnegem schenken (16 september 1457)

Geraardsbergen een of meer renten op 38 huizen met erf, 2 huizen met tuin, 1 huis, 1 klooster met huizen en erven, 1 stampmolen, 1 schuur, 1 blekerij, 4 boomgaarden, 2 partijen land en 2 velden. In een tiental dorpen krijgt het godshuis renten maar vooral pachtgeld van 1 huis, 3 huizen met erf, 1 huis met tuin, 11 partijen land, 6 weilanden en 3 wijmeniers⁷. In de loop van de 18de eeuw groeit het aantal eigendommen nog en wordt er ook pachtgeld opgehaald in Vloerzegem, Goeferinge, Akren, Sint-Maria-Lierde, Everbeek en Galmaarden.

Naast een aantal stadshuizen van commercieel belang⁸, haalt het godshuis ook belangrijke inkomsten uit de renten op het klooster met huizen en erven van de penitenten-recollektiven in de Penitentenstraat, op de

blekerij van Jooris de Poortere aan de Paardenmarkt en op de stampmolen van Lucas de Bremmaecker op de werft tusschenbrugghen. Ongevoegen menen we te lezen over een *huijs ende schole competeren aen dit godthuijs aende stadt verhuert*, maar de pacht is niet meer betaald sinds 1631. Inkomsten komen er tenslotte nog uit een *messe ter weke inde cappelle van desen godshuijse* voor wijlen Jan De Poortere en Adriaen Van der Swalmen. Het totaal aan activa bedraagt 807 ponden, 3 stuivers en 8 denieren.

Ditzelfde bedrag vinden we ook bij de ingebrachte uitgaven. De voornaamste schuldeisers zijn het Onze-Lieve-Vrouwshospitaal, de baron van Boelare, de heer van Pumbeke, de Sint-Adriaansabdij, de abdijen van Beaupré, van Cambron en van Gel-

lingen, het Miniemenklooster en de kerk van Ophasselt. Verder volgt nog een *Capittel van uijtgeven extraordinaire*, met onverwachte kosten zoals voor het leveren door Jacobus Vermeulen en voor het dekken van 75 schaliën door Niclaeys Cobbart in september 1717. Het godshuis spendeert ook ponden aan het uitdelen van brood aan de armen, wat ieder jaar gebeurt op 27 december. Tenslotte wordt nog Michiel van Opbroeck vergoed *tot secours vanden ghemeenen aermen deser stede*. De extra uitgaven bedragen 156 ponden, 2 stuivers, 7 denieren. Soms worden deze uitgaven deels gecompenseerd door onder meer de verhuring van de zolder van het godshuis aan particulieren, zoals blijkt uit de driejarige huurovereenkomst met Pieter van Santen op 1 november 1728.

7. Een *wijmenier* is een stuk land waar wilgen groeien. De wilgentwijgen worden gebruikt als bindmiddel voor het vervaardigen van manden, voor vlechtwerk en als band.

8. Enkele stadswoningen met een rente ten voordele van het godshuis zijn: op de Markt de herbergen *Den Helme* en *Den Gulden Cop*; in de Brugstraat huis *De Weirelt*; in de Vredestraat herberg *Den Spieghel*, huis *Het Gulden hooft* en *De Borsse*, waar de kooplui vergaderen; in de Kloosterstraat huis *Het Schip*; in de Gasthuisstraat huis *De Catte*; in de Wijngaardstraat huis *De Lelie*; in de Kleine Karmelietenstraat huis *Den Bonten Osse*, in de Gentsestraat huis *Brussel*, buiten de Gentsepoort huis *De Swaene* en buiten de Oudenaardsepoort herberg *Het Warregaeren*.

9. RAG, OGA Ger, nr. 778.

Tabel: Lijst van eigendommen in Geraardsbergen en omliggende gemeenten met een rente (R) of pacht (P) ten voordele van het Sint-Jansgodshuis in 1716-1717

Aard	Gemeente	Straat & Plaats	Huis met erf	Huis met tuin	Tuin	Land	Weide	Andere
R	Geraardsbergen	<i>Baghijne Straete (1)</i>	1					
R		<i>Brugh Straete</i>	5					
R		<i>Buijten de Brussel Poorte</i>	1		1			1 veld
R		<i>Buijten de Duijts Poorte</i>	1					
R		<i>Buijten de Vlieghuijt Poorte</i>	1					1 huis
R		<i>Cleijnen Pitsemeij (2)</i>	1					
R		<i>Clooster Straete (3)</i>	2					
R		<i>Den Ham (4)</i>						1 erf
R		<i>Duijts Straete (5)</i>	2		1			
R		<i>Gaffelkens Straete</i>	2					
R		<i>Gasthuys Straete (6)</i>	2					
R		<i>Gheete Straete (7)</i>	3					
R		<i>Merckt</i>	1					
R		<i>Nederhunneghem Straete (8)</i>			1			3 boomgaarden
R		<i>Nieuw Straete</i>	1					
R		<i>Opperhunneghem Straete (9)</i>	2		3			1 boomgaard
R		<i>Peirdenmerckt (10)</i>					2	1 schuur, 1 blekerij
R		<i>Penstraete (11)</i>	5					
R		<i>Quaet Straetken (12)</i>	1	1				1 boomgaard
R		<i>Schielbeke</i>				2	1	1 veld
R		<i>School Straete (13)</i>						1 klooster, huizen en erven
R		<i>Sinte Cathelijne Straete (14)</i>	1					
R		<i>Steen Straete</i>	2					
R		<i>Tusschen Brugghen</i>	1					
R		<i>Vlieghuijt Straete (15)</i>	2					1 erf
R		<i>Waeijenberghe</i>	1				1	
R		<i>Wendel Straetken (16)</i>		1				
R		<i>werft tusschen brugghen (17)</i>						1 stampmolen
Totalen			38	2	6		4	
R	Deftinge		1				1	
P	Gemeldorp					2		
R	Idegem						1	
R/P	Nederboelare & Onkerzele		1			2	1	1 huis, 1 erf, 3 wijmeniers
P	Ophasselt					1		
P	Overboelare					1		
P	Schendelbeke					3	3	
R/P	Sint-Martens-Lierde		1			2		
R	Zarlardinge			1				
Totalen			3	1		11	6	

(1) Wegvoeringstraat, (2) Kleine Molenstraat, (3) Abdijstraat, (4) Karmelietenstraat, (5) Oudenaardsestraat, (6) Grotestraat, (7) Boelarestraat, (8) Gasthuis- en Hunneghemstraat, (9) Lessensestraat, (10) Kattestraat, (11) Vredestraat, (12) Kleine Karmelietenstraat, (13) Penitentenstraat, (14) Wijngaardstraat, (15) Gentsestraat, (16) Brandstraatje, (17) Begijnhofkaai

De jaarlijkse huurprijs bedraagt 25 gulden.⁹

Opmerkelijk is dat het godshuis, in tegenstelling tot sommige andere Vlaamse steden, eeuwenlang nooit enige uitbreiding heeft gekend. Wellicht heeft het succes van het Onze-Lieve-Vrouwhospitaal in de directe nabijheid daarin een rol gespeeld. Nauwkeurig historisch onderzoek van het nog beschikbare bronnenmateriaal kan ons hoe dan ook nog meer leren over deze liefdadigheidsinstelling.

Het bestuur

Het beheer van het Sint-Jansgodshuis is in handen van een provisor¹⁰ en een ontvanger, beiden benoemd door de magistraat van Geraardsbergen. Alle rekeningen dienen door een dienstdoende schepen goedgekeurd te worden.

Op 1 juni 1634 stelt provisor Joos van der Stricht een register op van de renten van het Sint-Jansgodshuis¹¹. Omstreeks 1690 neemt Joos De Temmerman zijn taak over. De Temmerman is eveneens stadsontvanger van 1683 tot en met 1696. In 1718 wordt Michiel van Opbroeck de nieuwe provisor. Zijn eerste taak is een register opstellen van alle eigendommen en renten van het godshuis, die hij aanvult tot zijn overlijden in 1751. Van Opbroeck maakt regelmatig deel uit van de magistraat, die jaarlijks vernieuwd wordt. Hij is schepen van Geraardsbergen in 1712-1720, 1723, 1725, 1727-1730, 1733-1734, 1736-1737, 1739-1742, 1744 en 1746-1749. Na hem volgen enkele provisors kort na elkaar op: Guillelmus de Crick (1752-1753), Frans Jacquemen (1754-1755), Joannes van Hove (1760-1766) en Joannes Baptiste van Hoorde (1767). Deze laatste maakt deel uit van de schepenbank in 1760. Na hem is Jean Baptiste Casteur provi-

Het archief van het Sint-Jansgodshuis¹³

Het archief van het Sint-Jansgodshuis maakt deel uit van het Oud Archief van de stad Geraardsbergen, dat gedeponeed is in het rijksarchief te Gent. Het telt een dozijn nummers, dat de volgende archivalia omvat: een inventaris van archiefdocumenten uit 1719, twee perkamenten van de magistraat m.b.t. het godshuis uit de 15de eeuw, een register van de renten (1634-1690), een register van de eigendommen en de renten (1719-1752), een bericht (1701) en de voorwaarden voor de verpachtingen van de eigendommen (1768-1795) en tenslotte een bundel en twee omslagen met de rekeningen van het bestuur van het Sint-Jansgodshuis (1525-1620). Archiefmateriaal van voor 1500 is niet be-

waard. Zo blijkt ook uit de *Inventaris van de originele beschreeven ende papieren competerende Ste Jans Godshuijs binnen de stede van Gheeraersberghe*, die op 7 oktober 1719 is opgesteld in het sterfhuys van provisor Joos De Temmerman door pensionaris Du Bois. Het oudste document dateert van 1512 en is een *Register geschreven in parquemijne inhoudende de gronden van erven ende renten van het Ste Jans Godshuijs*, een archiefstuk dat overigens niet is teruggevonden in het Oud Archief van Geraardsbergen. Het ontbreken van archivalia uit de late middeleeuwen en uit de tweede helft van de 16de eeuw heeft wellicht te maken met de opeenvolgende verwoestingen van de stad door vreemde legers tijdens deze periodes.

sor in 1768-1782. Casteur is onafgebroken schepen in 1761-1779. De laatste provisors tot de afschaffing van het godshuis zijn: Petrus Josephus de Preter (1783-1785), Joannes Bernardus Dhoker (1786-1790) en Melchior Drossaert (1791-1794), die ook deel uitmaakt van de magistraat in 1793-1794.¹²

“Tempel van de Wet”

Onder het ancien régime heeft de broederschap van de Heilige Marcoen het genot van de kapel, met als voorwaarde dat hij rekenschap geeft bij de schepenen over de inkomsten uit offergaven, tijdens de diensten en door geldinzamelingen in de stad. Deze heilige is tot in de 18de eeuw zeer populair en wordt aange-roepen tegen kliergezwollen, vooral in de hals. In de 19de eeuw staat de kapel volgens G. Merkaert nog lang bekend als *Sint-Markoen*.¹⁴

Boek van de “Verpachtinghe van de goederen competerende den ghemeijnen huijsarmen, Laserije, S^{te} jans godtshuijs en de parochiale kercke deser stede, verpacht den 25^{den} april 1768”

10. De *provisor* is in deze context de beheerder van de stoffelijke zaken en handhaver van de tucht van het godshuis.

11. RAG, OGA Ger, nrs. 774.

12. RAG, OGA Ger, nrs. 778, 779.

13. L.M. VAN WERVEKE, *Inventaris van het archief der stad Geeraardsbergen onder het oud regime*, Tongeren, 1935, p. 71-72.

14. G. MERKAERT, *Geeraardsbergen. Geschiedenis der jaren 1863-1945*, Brussel, 1945, p. 22.

De kapel komt opnieuw in de belangstelling onder de Franse bezetting. Op 2 december 1793 (12 frimaire jaar II) wordt door Roelandt, griffier in opdracht van de *Commune van lande van Aalst* een tweede inventaris opgesteld van al het *Silverwerk van Sinte Jan tus-schen Bruggen*. Bernardus de Bolster en Judocus Surdiacourt, beiden “directeurs der Kapelle van Sinte Jan Tusschenbrugge”, verklaren een jaar later, op 10 december 1794 (20 frimaire jaar III), dat er nog steeds in de kapel aanwezig is: “Een silveren kelk met patene en lepelken, item eene silveren kaske verbeeldende het borst-beeld vanden heiligen marculphus ge-seijt marcoe met eene silvere reliquie die in den buijk van de selve kaske geplacet word, item drij silveren offeranden de eene verbeldende een hoofden de tweede een boentjen ende de derde een stuksken silver, item een ander reliquie vanden selven heiligen in silver beseth waer mede daegelijks gesegent word”¹⁵. Op 18 augustus 1795 (1 fructidor jaar III) worden de rekeningen van de provisor een laatste maal gecontroleerd door een lid van de nieuw verkozen Geraardsbergse municipaliteit. Op 19 december 1797 (29 frimaire jaar VI) wordt de kapel ingericht als *Tempel van de Wet*, waar burgers (*citoyens*) voortaan om de tien dagen vergaderen. Op 26 en 27 oktober 1798 (5 en 6 brumaire jaar VII) valt een bende van een vijfhonderd boeren¹⁶ uit Viane, Moerbeke en andere om-liggende dorpen, gewapend met stokken, riekens en bijlen de stad bin-nen en beschadigen daarbij enkele openbare gebouwen. Ook de *Tempel van de Wet* wordt niet ontzien en de inboedel wordt er stukgeslagen.

Enkele dagen later, op 1 november (11 brumaire), komt generaal Rostoland met een detachement huzaren aan in de stad om er de orde te herstellen. Inderhaast worden de klokken van de Sint-Janskapel, samen met die van de nabijgelegen Begijnhofkerk, verwijderd en verbrijzeld met als voorwendsel dat de opstandelingen ze zouden gebruiken om de bevolking tot oproer te roepen. Vanaf 17 maart 1799 (27 ventôse jaar VII) worden de tiendaagse vergaderingen gehouden in de kerk van de Geschoeide Karmelieten. Nadat Napoleon Bonaparte door een staatsgreep op 9 november 1799 (18 brumaire jaar VIII) het Consulaat heeft ingesteld, wordt enkele dagen later, op 15 november (24 brumaire jaar VIII) in de *Tempel van de Wet* de Constitutie van het jaar VIII uitgeroepen. Kort daarop, op 30 januari 1800 (10 pluviöse jaar VIII), leggen de gezagdragers er de eed af ter aanvaarding van de nieuwe staatsinrichting. Vanaf die datum worden in de Sint-Janskapel opnieuw de tiendaagse vergaderingen voor de burgers gehouden. Met de Franse revolutie draagt de staat de volle verantwoordelijkheid voor de organisatie van de armenzorg. De wetten van 7 oktober en 27 november 1796 (16 vendémiaire en 7 frimaire jaar V) regelen de oprichting en organisatie van de twee organen die met de armenzorg worden belast: het *burgerlijke godshuis* (“hospice civil”) en het *weldadigheidsbureau*, dat het beheer van het Sint-Jansgodshuis op zich neemt. In dat jaar is Bartholomeus Van Damme († 1813) nog ontvanger van het Sint-Jansgodshuis; kort daarop wordt hij opgenomen in het bestuur

van de Burgerlijke Godshuizen¹⁷.

Omstreeks 1870 verhuurt het bureau de kapel aan de jongenssectie van de Congregatie van Onze-Lieve-Vrouw. In die tijd paalt zij aan de herberg *Het Schipken*¹⁸ en is zij op bepaalde dagen toegankelijk voor het publiek.

De Congregatie van Onze-Lieve-Vrouw zal na de afbraak van de kapel tijdelijk naar de Werkmanskring in de Begijnenstraat (thans Wegvoeringstraat) verhuizen.

Aanleg van een kade

Na de kanalisatiewerken van de Dender tijdens de tweede helft van de jaren 1860, wordt bij de bewindslieden gedacht aan de aanleg van een kade op de linkeroever. De binnenscheepvaart wint in deze periode aan belang, vooral voor de lucifersfabrikanten die omgehakte boomstammen vanuit de Scheldevallei bij Gent per boot laten aanvoeren. Ook het oude Sint Margaretabegijnhof is vooral voor de liberalen een ongezonde plaats waar het gepeupel in slechte leefomstandigheden woont. Een bewijs vormen de negen bewoners die er tijdens de cholera-epidemieën van 1859 en 1866 aan die plaag zijn bezweken. De Sint-Janskapel, sinds 29 juni 1868 niet meer in gebruik, is erg vervallen en een restauratie zou de stad teveel kosten. Het stadsbestuur maakt een soort *masterplan* op waarbij een deel van de Kleine Dender wordt overwelfd, terwijl zowel de Sint-Janskapel, het *Zaagmoleken* als het begijnhof plaats moeten ruimen voor een gemeenteschool en de aanleg van een kade. Voor de bewindslieden ondergaat de hele site hierdoor “*un embellissement*

15. RABW, MGA Ger, nr. 1855.

16. De redenen tot dit gewapend verzet, bekend als de *Boerenkrijg*, zijn de hoge belastingen, de antigodsdienstige politiek van sluiting van de kerken gepaard gaande met de vervolging van de niet-beëdigde priesters (die de door de paus afgekeurde eed van trouw aan de Franse grondwet en “haat aan het koningschap” niet wilden afleggen). Ook de Wet op de algemene dienstplicht (ook gekend als de wet Jourdan-Delbrel) van 5 september 1798 (19 fructidor jaar VI) heeft heel wat kwaad bloed gezet.

17. J. DE RO, i.s.m. D. SURDIACOURT, M. VAN TRIMPONT, J. COPPENS, L. BEECKMANS, N. DE BROUWER, N. VAN LIEFFERINGE, G. WEL-LEMAN, *De Muur rond Geraardsbergen. Van gesloten naar open stad*, Geraardsbergen, 2009, p. 145.

18. D. SURDIACOURT, “Of Dirck ook iets meedrinkt?”. *Lijst van herbergnamen in het 19de eeuwse Geraardsbergen*, Gent, 1987, p. 80: deze herberg bestaat al in 1789, in 1907 bestaande uit twee woonhuizen, stalling en magazijn en verkocht aan Richard Flamée-Van Damme, handelaar.

Op de bijkarta van het stadsplan van Geraardsbergen van Jacob van Deventer uit circa 1560 staat tussen de bruggen van de Dender en de Kleine Dender het Sint-Jansgodshuis geschetst

remarquable et serant d'une utilité notable pour l'industrie et la commerce". Tegelijk rekent men met de kaairechten op extra inkomsten.

Tijdens de raadszitting van 10 juli 1875 wordt een overeenkomst gesloten met het weldadigheidsbureel voor de aankoop van de kapel door de stad voor de som van 2.000 fr.. Er is sprake van "*Une ancienne chapelle*

avec dépendance, hors de service & impropre à tout usage immeuble". De afbraak van de kapel en de aanleg van een kade wordt bekrachtigd door het KB van 28 maart 1876. Na goedkeuring van het Oost-Vlaamse provinciebestuur op 8 april 1876, vindt twee weken later de eigendomsoverdracht plaats. Het weldadigheidsbureel blijft wel eigenaar van de klok, het doksaal

met toebehoren, het altaar en alle voorwerpen die bij de kerkdienst behoren¹⁹. Op kosten van de stad en onder toezicht van de stadsarchitect wordt begin 1877 de eeuwenoude kapel afgebroken. De verkoop van de gerecupereerde bouwmaterialen zoals de stenen vloertegels, de ijzeren ramen, de portiek en het gebinte van de koepel, moeten een deel van de kosten dekken. Op de vrijgekomen plaats wordt nog lange tijd de vismarkt gehouden.²⁰

Uitzicht van de kapel

De kapel is in oorsprong een losstaand rechthoekig eenbeukig gebouw, dat toegankelijk is via een nauwe overwelfde doorgang²¹ langs de Grotestraat. Op het primitief kadasterplan van 1828 ligt links van de kapel een tuin, die uitgeeft op de Denderoever. Wellicht maakte die deel uit van de site onder het ancien régime. Langs de tuinzijde is er een kleine uitbouw van de kapel. De bidplaats heeft een grondoppervlakte van 190 m², maar in 1849 wordt een deel ervan opgesplitst met een huis van 30 m².²² De Sint-Janskapel is in dezelfde richting georiënteerd als de Sint-Catharina-, de Hospitaal- en de Sint-Bartholomeuskerk. Op de bijkarta van het stadsplan van Geraardsbergen van Jacob van Deventer uit circa 1560 staat tussen de bruggen van de Dender en de Kleine Dender het Sint-Jansgodshuis geschetst. In verhouding tot de overige omringende kerkgebouwen, is deze kleiner getekend wat er op wijst dat het hier om een kleine bidplaats gaat.

Op het schilderij *Gezicht op Geraardsbergen* van Joos II de Momper (1564-1635) uit circa 1590 tekent zich duidelijk het silhouet af van de kapel op de hoek van de Grotestraat met de Dender. Volgens G. Van Bockstaele e.a. zien we op de

19. SAGer, Register der beraadslagingen van de gemeenteraad van Geeraardsbergen 1875-1881, zitting van 10 juli 1875.

20. SAGer, Register der beraadslagingen van de gemeenteraad van Geeraardsbergen 1875-1881, zitting van 28 april 1876 en 17 april 1877.

21. De overwelfing van steegjes zoals het Boerenhol en het Brandstraatje worden op de 19de-eeuwse kadasterplannen niet weergegeven.

22. AKG (Archief Kadaster Gent), doc. 212 Ger, deel 1, art. 254.

Op de achtergrond omcirkeld: het silhouet van de Sint-Janskapel op het schilderij "Gezicht op Geraardsbergen" van Joos II de Momper (1564-1635) uit circa 1590

Het xenodochium, aangeduid nr. 7 op de gravure 'Gerardimontium vulgo Gheertsberghe' van Joan Blaeu uit 1648, zou volgens G. Van Bockstaele e.a. overeenstemmen met het Sint-Janshuis. Toch lijkt het torentje, aangeduid nr. 8, meer op dit van het Sint-Jansgodshuis.

vermaarde gravure *Gerardimontium vulgo Gheertsberghe* van Joan Blaeu uit 1648 een afbeelding van het xenodochium, dit is een plaats voor vreemdelingen, wat zou duiden op het Sint-Jansgodshuis. Het gaat om een gebouw met een massieve rechthoekige toren onder schilddak, geflankeerd door twee ronde torentjes onder een kegelvorige spits. Maar volgens J. Verschaffel gaat het hier om het Onze-Lieve-Vrouwhospital²³. Wanneer we de kapel op het schilderij van De Momper vergelijken met het xenodochium, dan hebben we de neiging de visie van Verschaffel te volgen. We zouden dan eerder het torentje van het godshuis situeren links van de kerk van de Grauwzusters (later de Urbanisten), die zich volgens Sanderus in de Grotestraat bevindt en op de gravure aangeduid staat onder nummer 8 als *Cenobium Grisearum Sororum nunc Urbanistarum*. Volgens J. De Brouwer zouden de Grauwzusters te Geraardsbergen leven volgens de regel van Sint-Franciscus en onderdak verlenen aan arme reizigers in het Sint-Janshospitaal²⁴.

G. Merkaert beschrijft in 1945 het uitzicht van de verdwenen Sint-Janskapel als "niet groot, doch zwierig van lijn en gelijkmatige verhouding".²⁵

Beroepsfotograaf Théophile L'Haire heeft een aantal stadsgezichten in olieverf op doek geschilderd. Op twee van deze schilderijen zien we telkens een deel van de Sint-Janskapel. Op het schilderij met gezicht op de Grotestraat vanaf de Oude Brug (thans Grotestraatbrug), zien we rechts vooraan een deel van de zuidelijke zijgevel. Een fruitverkoopster heeft er haar kraampje opgesteld en twee mannen zitten op een stenen bank naast het godshuis. De gevel is opgetrokken in natuursteen, maar het is onduidelijk of het hier gaat om bijv. veld-, zand- of kalksteen.

23. J. VERSCHAFFEL, *Een zicht op Geraardsbergen... Sanderus (deel 2 en slot)*, in *Gerardimontium*, nr. 198, 2004, p. 15-16.

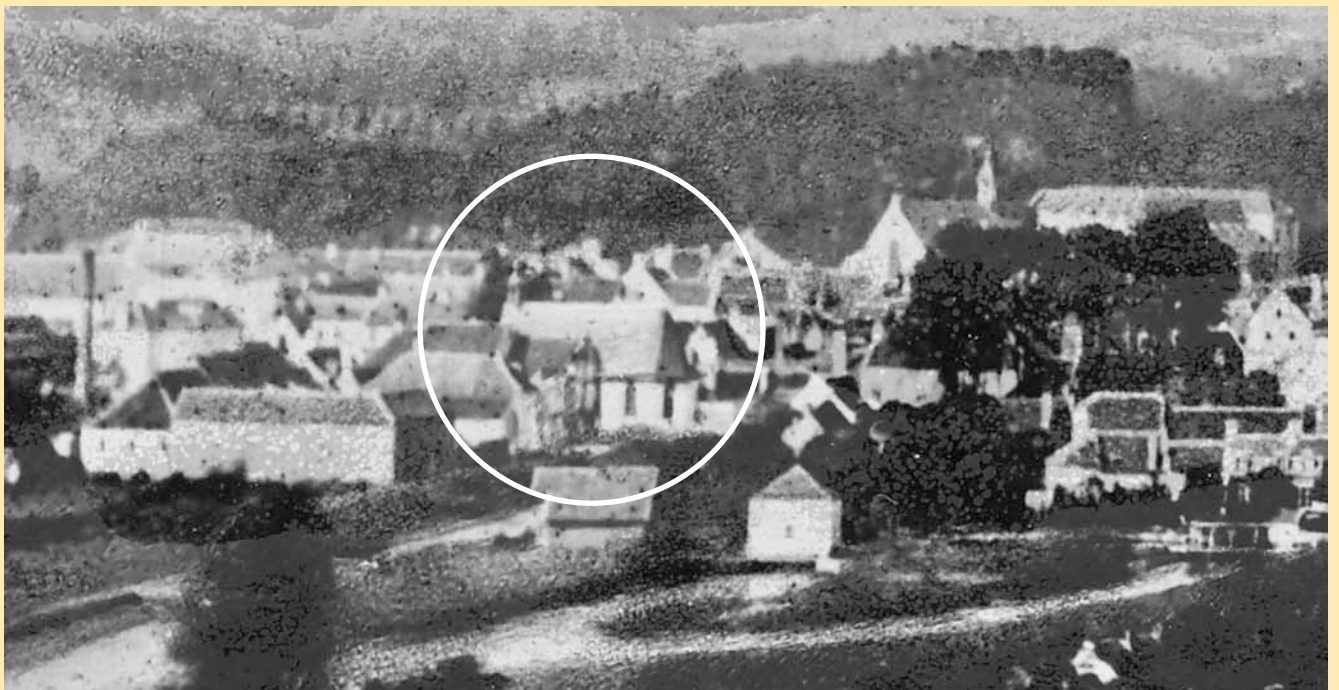
24. M. VAN KERCKHOVEN, *Grauwzusters. Clarissen - Urbanisten. Penitenten - Recolletinnen te Geraardsbergen ± 1500-1796*, Geraardsbergen, 1981, p. 11.

Op de litho van J. Hoolans en het latere schilderij van fotograaf Théophile L'Haire zien we op de achtergrond rechts een deel van de Sint-Janskapel (Verz. Ph. Haegeman)

Op nog twee andere schilderijen van Théophile L'Haire is een deel van de Sint-Janskapel (zijgevel en torenspits) te zien (Verz. Ph. Haegeman)

Op een panoramisch gezicht op de stad gezien van op de Hoge Buizemont, genomen voor 1877, zien we omcirkeld een belangrijk deel van de Sint-Janskapel (Verz. Ph. Haegeman)

De voorgevel van de Sint-Janskapel blijft nog lange tijd behouden, wellicht om de aangebouwde woning te stabiliseren (ongedateerd)

De rondboogvormige vensters met glasramen zijn manskroot. We zien op de nok van het zadeldak met leien van de voorgevel de aanzet van een kleine klokkentoren met dakruiter. De vraag kan gesteld worden of dit schilderij van L'Haire een getrouwe weergave is van de werkelijkheid. Volgens P. Haegeman zou dit schilderij gebaseerd zijn op een oude foto. Toch zijn er ook veel gelijkenissen te vinden met de litho van J. Hoolans uit 1849, waarop enkel de zijgevel van de kapel ontbreekt. Op het andere schilderij van L'Haire, waarbij eveneens een foto als voorbeeld heeft gediend, zien we een zicht op de Dender en de Nieuwe Brug (thans Wijngaardbrug). Dit stadsgezicht moet gedateerd worden voor 1855, gezien de stenen brug in dat jaar is vervangen door een draaibrug. Rechts van de brug zien we ditmaal de noor-

delijke zijgevel van de kapel met de aangrenzende tuin. Ook in deze gevel uit natuursteen zorgen grote steekvensters op gelijke afstand voor licht in de kapel. Toeval of niet, maar ook J. Hoolans heeft in 1849 quasi vanuit dezelfde locatie een litho gemaakt. Maar hier zien we rechts van de stenen brug boven de daken een peervormige torenspits, waarschijnlijk de klokkentoren van de Sint-Janskapel.

Op postkaarten en zeldzame foto's uit de belle époque, maar ook op het schilderij van L'Haire, is de doorgang, die naar de kapel leidt, overwelfd door een aangebouwde woning. In 1877 woont hier de weduwe van Jean Baptiste De Beck²⁶. Na de afbraak blijft een groot deel van de voorgevel van de kapel - die overigens niet de rooilijn volgt - overeind wellicht om de aangebouwde

woning te stabiliseren. Op de oude foto's zien we een vooruitstekende blinde muur die torent boven de aangebouwde woning. Opvallend is tenslotte een dichtgemetselde boognis onder het reclamebord.

Slotbeschouwing

Historisch onderzoek naar de werking van het Sint-Jansgodshuis van Geeraardsbergen tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijden is in feite nog nooit gebeurd. Nochtans zou het ons meer inzicht verschaffen over de sociale ontwikkeling van de stad. Door het verdwijnen van de kapel uit het stadsweefsel is de tastbare aanwezigheid van deze vroege caritatieve instelling volledig teloorgegaan.

Het ontbreekt het stadsbestuur in de 19de eeuw duidelijk aan visie wat betreft het behoud van het historisch bouwkundig erfgoed binnen de oude stadskern. Economische (een kade) en politieke (een gemeenteschool) belangen primeren boven het vrijwaren van het stedschoon. Andere locaties verder weg van het stadscentrum voor de bouw van een kaai²⁷ of een plaats voor vrij onderwijs waren zeker mogelijk, maar zijn pas de laatste decennia met mondjasmaat onder de aandacht gekomen²⁸. Het *Sinte Jans Godshuys*, samen met het *Sinte Margareta* begijnhof bij de samenvloeiing van de Kleine Dender met de Dender, zou in de 21ste eeuw beslist een geliefkoosd pittoresk hoekje geweest zijn dat heel wat dagjestoeristen zou behagen.

Jacques DE RO
jacques.de.ro@telenet.be

25. G. MERKAERT, *Geeraardsbergen. Geschiedenis der...*, p. 22-23.

26. AKG, doc. 219, Ger, 1877, 12/10.

27. De afbraak van het historisch bouwkundig erfgoed langs de Denderoeveren tussen de beide bruggen zou mogelijks zijn voorkomen, indien men alle transport te water had verlegd naar de Zakkaai, die pas veel later is aangelegd.

28. In feite is er weinig veranderd. Nog steeds tracht men het administratief centrum, de brandweer, de bibliotheek, het jeugdcentrum,...enz. in het fijnmazig netwerk van de binnenstad te persen zonder aandacht te schenken aan de mobiliteitsproblematiek of de overlast.